

Broedende Kemphanen bij het Zuidlaardermeer in 2014

Guido Meeuwissen

De Kemphaan *Philomachus pugnax* dreigt als broedvogel uit Nederland te verdwijnen. De soort staat op de Rode Lijst vanwege de sterke afname van het aantal broedgevallen in combinatie met een zeer beperkte, verbrokkelde verspreiding. Kemphanen broeden bij voorkeur in vochtige, voedselarme, bloemrijke graslanden. Dit favoriete graslandtype is in hoog tempo aan het verdwijnen door intensieve agrarische bedrijfsvoering. Het gaat hierbij om de verlaging van de grondwaterstand, intensieve bemesting, vroeger en vaker maaien en een verhoogde beweidingdruk. In de jaarlijkse broedvogelrapporten van Sovon vertonen de schattingen van waarschijnlijke en zekere broedgevallen een sterke neerwaartse trend. Midden jaren zeventig ging het voor Nederland nog om ongeveer 1500 hennen. Hier waren in 1998-2000 nog 100-140 hennen van over. In 2004 ging het om zo'n 60-80 hennen. In 2012 waren er in heel Nederland nog maar vier meldingen van waarschijnlijke en zekere broedgevallen (Boele *et al.* 2014).

De ontwikkelingen in onze provincie lopen min of meer parallel met de landelijke trend. Kemphanen zaten vanouds in het Zuidelijk Westerkwartier (ZWK), bij de Dollard, rond het Zuidlaardermeer en in het Reitdiepgebied (Boekema *et al.* 1983). In de jaren zeventig ontstond tijdelijk een concentratie in de Lauwersmeer (Altenburg *et al.* 1985). In de eerste helft van de jaren tachtig waren er elders in de provincie nog slechts enkele broedgevallen bij Woudbloem,

bij Stadskanaal en in het ZWK (Van den Brink *et al.* 1992). Vanaf rond 2000 ging het hooguit om een enkel incidenteel geval in de provincie (o.a. Hustings & Vergeer 2002, Van Dijk *et al.* 2005). In 2003 en in 2007 werden jongen gezien bij het Leekstermeer. In dit gebied zaten in 2007 twee territoriale hennen. Eén ervan werd met jongen gezien (Oosterhuis 2007). In 2011 werd een waarschijnlijk broedgeval vastgesteld in de Oostpolder bij het Zuidlaardermeer (Boele

Foto 1. Kemphen met drie kuikens van enkele dagen oud, Oostpolder bij het Zuidlaardermeer, 18 juli 2014

Foto: Ana Buren

Foto 2. *Agressief gedrag van een Kemphen (links, lichtgekleurd) tegen de donkergekleurde Kemphen met kuikens (rechts, dezelfde vogel als op foto 1), Oostpolder, 18 juli 2014*

Foto Ana Buren

et al. 2013). Bij navraag bleek het te gaan om een waarneming van Jitske Rinsma, de vaste broedvogelteller van dit gebied. Op 22 mei zag ze een solitaire hen dat hier rondjes aan het vliegen was (broedcode 7, gedrag/alarm dat wijst op de aanwezigheid van een nest of jongen, Van Dijk & Boele 2011). Dit artikel documenteert broedgevallen van de Kemphaan in 2014 in dit gebied.

Herinrichting van gebieden rond het Zuidlaardermeer

Begin jaren negentig werd begonnen met de herinrichting van de polders rond het Zuidlaardermeer. Achtereenvolgens kwamen Westerbroekstermadepolder, Kropswolderbuitenpolder, Onnerpolder en Oostpolder aan de beurt. Bij deze inrichting werden kades aangelegd, stuwen geplaatst en landbouwpercelen verkaveld. De polders kregen een belangrijke functie als waterbergingsgebied en waterwingebied. Het beheer van de polders ging naar 'Het Groninger Landschap'. In een later stadium werden de Onner- en Oostpolder ingericht als zomerpolders, waarbij in de winter water wordt ingelaten. Met de aanleg van de zomerpolders wordt de vroegere inundatie van de rivier de Hunze kunstmatig nagebootst. De ondergelopen graslanden in deze polders worden na de waterinlaat druk bezocht door grote aantallen foeragerende en rustende steltlopers, ganzen en eenden. Kievit en Kemphaan zijn in voor- en najaar de meest talrijke steltlopers die deze zomerpolders bezoeken. Het gaat de laatste paar jaar om duizenden Kieviten en vele honderden Kemphanen.

De broedgevallen in de Oostpolder in 2014

Op 3 juni zag Jitske Rinsma tijdens haar telronde een alarmerend Kemphen langs de dijk bij het Zuidlaardermeer. Op dezelfde locatie zag ze op 12 juni een hen met tenminste twee en waarschijnlijk drie jongen. De jongen waren aan het rondscharrelen en konden enige tijd goed worden geobserveerd. Iets later loodste de hen de jongen de ruigte in. De jongen waren ongeveer halfwas. Ze hadden deels nog donsveren en deels al juveniele veren (onder andere de kenmerkende veren op de rug). Op 18 juni zag ze hier een alarmerende hen rondjes vliegen.

Op 3 juni zag Jitske Rinsma op een andere locatie in haar telgebied in de Oostpolder een tweede hen met broedverdacht gedrag (stiekem wegschuiven). Op 12 juni zag ze hier een hen die in een grote cirkel om haar heen vloog. Dit gedrag wordt geïnterpreteerd als broedcode 7 (een waarschijnlijk broedgeval, gedrag/alarm dat wijst op de aanwezigheid van een nest of jongen). Op 26 juni maakte beheerder Alwin Hut van Het Groninger Landschap op de website van Avifauna Groningen melding van deze beide gevallen. Groningse vogelaars gingen hierdoor beter letten op jonge Kemphanen in de Oostpolder (waar op dat moment onder andere ook Witvleugelsterns zaten te broeden). Geruime tijd kon niets worden gevonden.

Op 18 juli lukte het Ana Buren om duidelijke foto's te maken van een Kemphen in de Oostpolder met drie kuikens van enkele dagen oud (foto 1). De vogels zaten in de buurt van een openbaar toegankelijk fietspad. De locatie kwam overeen met de plek waar in juni (zie

hierboven) een waarschijnlijk broedgeval was vastgesteld. Gedurende meer dan een week hebben diverse vogelaars het gedrag van deze hen met haar kuikens geobserveerd. Hieronder bespreek ik in chronologische volgorde deze waarnemingen.

18 juli: de hen met de kuikens gaat geregeld in gevecht met een andere hen (foto 2), die haar kuikens belaagt.

19 juli: de hen en haar kuikens scharrelen in het hooiland. Er zijn geen rivalen.

20 juli: de hen loopt op het nabijgelegen fietspad, terwijl haar kuikens in het hooiland foerageren aan de andere kant van de sloot.

22 juli: dezelfde hen met drie kuikens wordt gezien.

23 juli: de hen verlaat af en toe vliegend het hooiland en gaat drinken en baden in het natte natuurgebied. Haar kuikens blijven achter. Later landt de hen in de

Foto 3. Kemphaankuikens op het fietspad in de Oostpolder, 23 juli 2014 Foto: Guido Meeuwissen

Foto 4. Kemphen met kuikens bij het fietspad in de Oostpolder, 23 juli 2014 Foto: Guido Meeuwissen

berm en op het fietspad. Haar kuikens steken via waterplanten de sloot over en volgen haar op het fietspad (foto 3-4). Het verbaast mij telkens weer hoe mak de hen zich gedraagt in het bijzijn van vogelaars en passerende recreanten. Het gezin loopt via het hek het natuurgebied in en wordt vrijwel direct aangevallen door een andere hen. Na een aantal openlijke gevechten met een of meer hennen, waarbij ook een kuiken door de lucht vliegt, druipt de hen met de drie kuikens af. Ze gaan in de dekking foerageren op het dijkje.

24 juli: de hen met de kuikens raakt weer slaags met een soortgenoot en ze vlucht in de ruigte van de dijk.

26 juli: de hen met de drie kuikens foerageert in het hoge gras van het hooiland.

27 juli: de hen fladdert enige tijd boven een predator in het hooiland en ze maakt hierbij een knorrend geluid. Haar kuikens in de sloot reageren alert en houden zich gedeisd, ze 'bevrozen'. De kuikens eten slakjes en insecten in de sloot. Hun slagpennen beginnen zichtbaar te worden (foto 5) en er wordt al met de vleugels geflapperd.

28 juli: de hen en haar kuikens (foto 6) scharrelen rond in het gras op het dijkje.

30 juli: een kuiken loopt in de ruigte op het dijkje. Dit is de laatste dag dat de vogels zijn waargenomen.

Discussie

Vanwege het donkere verenkleed en vanwege het conflictgedrag met andere hennen werd aanvankelijk getwijfeld aan het geslacht van de vogel die in juli met jongen werd gezien. De donkere hen was in vergelijking met de andere hennen echter even groot en duidelijk kleiner dan de hanen. Dit kon op 23 juli duidelijk worden vastgesteld bij een directe vergelijking met een aantal andere hennen en met ongeveer twintig hanen. De donkere kleur is vrij bijzonder voor een hen, maar hennen met een tamelijk donker verenkleed blijken vaker voor te komen (med. Johan van Rhijn). Hennen kunnen agressie vertonen bij de verdediging van hun broedterritorium. Wat de agressie uitlokte bij haar opponenten blijft onduidelijk. Er zijn geen aanwijzingen dat deze hennen ook kuikens of een nest hadden.

Voor zover bekend maken Kemphanen alleen een vervolgletsel na het mislukken van een legsel in de eifase (Cramp & Simmons 1983). De vraag is of de waarnemingen in de tweede helft van juli betrekking kunnen hebben op een vervolgletsel of op een nieuw (= derde) broedgeval. Op 18 juli waren de kuikens enkele dagen oud. Ze zullen dus rond 15 juli zijn geboren. Kemphanen hebben een broedduur van 20-23 dagen, leggen

Foto 5. Kemphaankuiken in de Oostpolder, 27 juli 2014

Foto: Guido Meeuwissen

Foto 6. Kemphaankuiken in de Oostpolder, 28 juli 2014

Foto: Ana Buren

iedere dag een ei (in totaal drie à vier) en beginnen met broeden als het legsel is voltooid (Cramp & Simmons 1983). De eileg van de donkere hen zal dus rond 19 juni zijn gestart. Een periode van ongeveer een week lijkt te kort voor een vervolglegsel, zelfs als we aannemen dat de alarmerende hen op 12 juni nog geen kuikens had. Daarnaast is onbekend of dit legsel daadwerkelijk is mislukt. Verder zag Jitske Rinsma op 18 juni opvallend veel baltsende hanen, waarbij de indruk ontstond dat sprake was van een tweede baltsperiode. Al met al is daarom geconcludeerd dat er in 2014 drie broed-

gevallen waren van de Kemphaan in de Oostpolder bij het Zuidlaardermeer (twee zekere gevallen en één waarschijnlijk geval). Half juli is opvallend laat voor een kemphanenbroedsel in Nederland. Het is voorstelbaar dat Kemphanen vroeg broeden in gebieden waar ze jaar op jaar terugkomen, maar dat ze later zijn in gebieden waar ze als pionier binnenkomen (med. Johan van Rhijn).

Na jaren van afwezigheid en na een waarschijnlijk broedgeval in 2011 is de terugkeer van de Kemphaan als zekere broedvogel uniek te noemen voor het Zuidlaardermeergebied. We mogen verwachten dat na de volgende inundatie van de polders in 2015 opnieuw grote aantallen Kemphanen het gebied zullen bezoeken. Wellicht dat dan in de loop van het voorjaar opnieuw een aantal hennen blijft hangen en tot broeden komt.

Dankwoord en verantwoording

De gegevens in dit artikel zijn vooral gebaseerd op eigen waarnemingen. Veel dank aan broedvogelteller Jitske Rinsma voor het beschikbaar stellen van de gedetailleerde waarnemingen uit 2011 en 2014. Verder dank aan Ana Buren voor het beschikbaar stellen van foto's. Arjen Boele, Alwin Hut en Johan van Rhijn worden bedankt voor hun hulp bij het beantwoorden van vragen.

Literatuur

- Altenburg, W., N. Beemster, K. van Dijk, P. Esselink, D. Prop & H. Visser 1985. Ontwikkeling van de broedvogelbevolking van het Lauwersmeer in 1978-1983. *Limosa* 58: 149-161.
- Boele, A. *et al.* 2013, 2014. Broedvogels in Nederland in 2011, 2012. Rapport 2013/01, 2014/13, Sovon, Nijmegen.
- van den Brink, H., J. Furda, J. van Klinken & K. van Scharenburg 1992. Vogelatlas van Groningen. Groningen.
- Cramp, S. & K.E.L. Simmons 1983. The birds of the Western Palearctic, deel 3. Oxford University Press, Oxford.
- van Dijk, A.J. *et al.* 2005. Broedvogels in Nederland in 2003. Rapport 2005/01, Sovon, Beek-Ubbergen.
- van Dijk, A.J. & A. Boele 2011. Handleiding Sovon Broedvogelonderzoek. Sovon, Nijmegen.
- Hustings, F. & J. Vergeer 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Naturalis, Leiden.
- Oosterhuis, R. 2007. Broedvogels van de Oeverlanden Leekstermeer in 2007. Rapport, Groninger Landschap, Haren.

Guido Meeuwissen - Haren
gbmeeuwissen@online.nl